

ARVED LUTS JA NÕUKOGUDE EESTI KAASAJA DOKUMENTEERIMINE EESTI RAHVA MUUSEUMIS

Artikkel on pühendatud
Arved Lutsu 75. juubelile

Karin Konksi

2004. aasta veebruaris tähistas etnograaf, Eesti Rahva Muuseumi kauaaegne osakonnajuhataja ning Tartu Ülikooli õppejõud Arved Luts oma 75. sünnipäeva. Käesoleva juubeliartikli¹ eesmärk on tule-
tada meelde ja tõsta esile Arved Lutsu panust eesti etnograafia ja
Eesti Rahva Muuseumi arengusse eelkõige uute uurimissuundade
ning dokumenteermismeetodite kasutuselevõtjana. Seega jäetakse
siinkohal vaatluse alt välja Arved Lutsu põhiteema – Eesti mere-
kalastus ja randlaste elu, mille uurijana teda peamiselt tuntakse ning
mida käsitles ka tema 1961. aastal NSVL TA Etnograafia Instituudis
kaitstud kandidaaditöö (Лутс А. 1960. *Морское рыболовство
Эстонии в XIX-XX вв.* Москва-Тарту), ning keskendutakse sellele
osale Arved Lutsu panusest, millest teatakse vähem ja mida ta ise on
nimetanud pelgalt episoodiks oma etnograafikarjääris (Luts 2004),
kuid millel tänapäeva perspektiivis on oluline väärtus – nimelt kaas-
ajaurimisele.

Artikli esimene osa annab lühikese ülevaate varasemast nõu-
kogude kaasaja uurimisest Eesti Rahva Muuseumis. Teine osa kes-
kendub Arved Lutsu tegevusele kaasajaurijana, analüüsides ERMi
ajaloo esimest suuremat iseseisvat kaasaega käsitlevat projekti –
Võru rajooni maarahva kaasaegse eluolu uurimise ekspeditsiooni,
mida Arved Luts organiseeris ja juhtis.

Artikli koostamisel on kasutatud Eesti Rahva Muuseumi arhiivi-
materjale ja Arved Lutsu ning teiste toonaste ERMi töötajate mäles-

---

¹ Artikkel on valminud Eesti Teadusfondi grand number 5322 toel.

tusi. Arved Lutsu meenutusi ning arvamusi annavad edasi otsesed tsitaadid 2004. aastal tehtud tööbiograafilistest intervjuudest.

Nõukogude etnograafia, Eesti Rahva Muuseum, sotsialistlik kaasaeg

Sotsialistliku kaasaja uurimine oli nõukogude etnograafias alates 1940. aastate lõpust üks võimude poolt kõige aktiivsemalt propageeritavaid suundi. Selle näol oli tegemist eelkõige poliitilise teadusega, mille keskne ülesanne oli süsteemi populariseerimine. Eesti etnograafiasse jõudis kaasaja uurimine seoses Nõukogude okupatsiooniga. Eestis nagu teisteski II maailmasõja järel Nõukogude Liitu annekteeritud riikides nähti tänuväärset pinnast uurimaks ühiskonnakorralduse arenemist kapitalistlikust sotsialistlikuks ehk nõukogude korra positiivset mõju ühiskonna arengule (Gandev 1965: 7). Esimesed kaasaja dokumenteerimisele suunatud välitööd ERMis korraldati NSV Liidu TA Etnograafia Instituudi eestvõttel juba 1949. aastal. 1940.–50. aastate jooksul toimunud ERMi ja Etnograafia Instituudi ühisekspeditsioone Eesti vastasutatud kolhoosides võib käsitleda aga eelkõige osana sovetiseerimispoliitikast, mille eesmärgiks oli viia eesti etnograafid praktiliselt kurssi nõukoguliku teaduse suundade ning meetoditega. Teadusliku väärtusega tulemusi sellel koostööl ei olnud. Esiteks seetõttu, et Moskvas üleliiduliseks kasutamiseks koostatud küsimustikud lähtusid eelkõige 1920. aastate kampania käigus asutatud kolhooside juba stabiliseerunud olukorrast ega sobinud siinsete, hiljutisest sundkollektiviseerimisest ja küüditamisest veel toibumata majandite uurimiseks. Teiseks ei läinud kaasaja uurimine kokku siinsete Eesti Vabariigi ajal teises diskursuses hariduse omandanud etnograafide arusaamaga etnograafiast (sellele vastas 1920.–30. aastate rahvateadus, st vana talurahvakultuuri uurimine). Lisaks sellele, et kolhoosiuurimine oli eesti etnograafide jaoks uudne ning harjumist vajav valdkond, oli see ka suund, mille nõukogude süsteem oli repressioonide ähvardusel peale surunud ning mis oli võõrast ideoloogiast läbi imbunud. See tingis juba otseselt siinsete teadlaste tõrjuva suhtumise kaasajaurimisse üldse. Materjalikogumisest toonased kolhoosiuurimise ekspeditsioonid kaugemale ei jõudnudki, see omakorda ei saanud kaasajaurimise mainele eesti teadlaste seas just positiivselt mõjuda.

Arved Luts asus ERMi tööle 1958. aastal, olles lõpetanud aspirantuuri NSV Liidu Teaduste Akadeemia Etnograafia Instituudis. Moskvas oli A. Luts oma väitekirjaga seoses lähemalt kokku puutunud ka sotsialistliku kaasaja uurimise probleemidega ning tema (kui nõukogude etnograafia uute suundadega väga hästi kursis oleva noore teadlase) algatusel alustati ERMis 1959. aastal uuesti kaasaja dokumenteerimist. Nüüd aga juba iseseisvalt.

Selleks ajaks oli poliitiline olukord leebunud ning teadusasutuste uurimistemaatika väevõimuga suunamisest enam rääkida ei saa. Kaasaeg oli aga jätkuvalt teema, millega tegelemist soovitati tungivalt nii partei kui teaduskongresside otsustes. Teadusdistsipliinide ametliku väärtustamise printsüübiks nõukogude süsteemis oli nende kasulikkus kaasaja ühiskonnale, sh rakendamisvõimalus ideoloogilises võitluses. Kaasaja problemaatika uurimine oli näiteks etnograa-

Foto 1. *Etnograafiamuuseumi vanem teaduslik töötaja Arved Luts küsitleb välitöödel Võru raj. Munamäe kolhoosi arvestajat Pavlovat. Rõuge khk; Võru raj, Haanja k/n, Munamäe kolhoos. Foto Lembit Lepp 1964. ERM Fk 1408: 387.*

fia kui “minevikuteaduse” jaoks üks viis oma aktuaalsust tõestada ning positsioone kindlustada: *selle järgi hinnati asutuse tegevust ja seda, kas ta annab kaasajale midagi või ei anna* (Luts 2004). A. Luts meenutab, kuidas ta jõudis kaasajaurimise juurde:

No sel ajal oli see kaasaja uurimine väga aktuaalne. Siis oli üleliiduline suund, et kuna humanitaarteadused olid nagu teisejärgulised ja pidid ennast õigustama, et on aktuaalne, tänapäevane – ja siis, mida teha: uurida tänapäeva. Mäletan neid üleliidulisi etnograafide kongresse, kus Etnograafia Instituudi direktor oma sissejuhatavatel ja niisugustes programmilistes kõnedes rõhutas ikka seda kaasaega, et kaasaega tuleb uurida. Mul on silme ees, kuidas ta käega vehkis seal. Aga see oli poliitika, just et õigustada üldse etnograafia olemasolu, et ei oleks mitte nii, nagu mõned ütlesid, et vana-de seelikute ja kappade uurimine, vaid et oleks aktuaalne. Sellepärast hakati seda kaasaega nõudma. Ja sealt kasvas välja mul ka see väitekirja viimane peatükk, sest tingimata ikka pidi olema kaasajast ka. Mulle anti, või ise valisin tegelikult omale merekalastuse ja tuli võtta siis ka see nõukogude aeg. Niimoodi, et siis ma sain nagu vana uurida põhjalikumalt, aga tuli maksta lõivu ka sellele nii-ütelda moevoolule või käsule või nii. (Luts 2004).

Seega soodustas nõukogude süsteemi üldine teaduspoliitika kaasajaurimist. Eesti etnograafia oli jõudnud nõukogulike uurimissuundadega 1960. aastate alguseks mõnevõrra kohaneda: enam ei tundunud kaasaja temaatika käsitlemine nii võõristav. Kaasajaurimine ei olnud vabanenud poliitilisest tellimuslikkusest, kuid seda oli 1950. aastate lõpust võimalik teha varasemaga võrreldes veidi vabamates oludes. Enam ei surutud peale Moskvas koostatud kogumisplaan ja küsimustikke ning see võimaldas ka kaasaega dokumenteerides võtta rohkem arvesse ERMi vajadusi ning siinsete etnograafide huve. Kõik see soodustas kaasajaurimise maine paranemist ERMi teadurite seas. Muuseumi tollaegne direktor Aleksei Peterson tõstab ühe kaasajaurimisele positiivselt mõjunud tegurina esile ka 1950. aastate lõpus ja 1960. aastate alguses taasloodud kontakte Soomega, kus just sel ajal oli kaasajaurimine (linnaetnoloogia, töölikultuur) samuti etnoloogi- de huviorbiiti tõusmas (Peterson 2004).

Teatav vastuseis kaasajaurimisele ERMis siiski säilis, mida on põhjendatud peamiselt selle valdkonna poliitilise suunatuse ning raamidega, mis välistasid objektiivse teaduse võimaluse. Ka Arved

Luts on ära märkinud “kirjutamata seaduste” tavalisest suurema osatähtsuse kaasaja kultuuri uurimises:

No ega kaasaega uurides oli ilma erilise allakriipsutamiseta selge, et ega siin väga nisuke si mahategevaid asju ei saa eriti kirja panna. Juba elades selles ühiskonnas teadsid, et pead ikka näitama, nagu ta seal nii paremast küljest on. (Luts 2004).

Kaasajaurimisega enesestmõistetavalt kaasnev süsteemi propageerimine tingis poliitikast oluliselt vabama traditsioonilise etnograafia teatava idealiseerimise mõnede eesti teadlaste seas.

Ja siin oli ka meil omal lahkarvamusi muuseumis, ma mäletan, teaduslik sekretär Jüri Linnus – tema oli selle vana direktor Linnuse poeg – tema püüdis nagu eriti kiivalt vaadata, et kõik läheks nii, nagu vanasti Raadil oli, aga kuna see surve oli kõva, et tuleb ikka kaasaega uurida, siis mina nagu uuema mehena, kuna ma olin Moskvas õppinud ja natukene puutunud kokku juba sellega – kaalastuse väitekirja kirjutamisel ma võtsin ka viimase peatüki juba nõukogude ajast – siis hakkasin mina sellega tegelema. Ma olin tol ajal osakonnajuhataja ja korraldasin siis neid ekspeditsiooni asju. (Luts 2004).

Kaasajaurimises nähti liigset allumist nõukogude süsteemile, samas kui “vana” uurimist käsitleti justkui omalaadset vastupanu. Eesti etnograafias on sotsialistlik kaasaeg olnud valdkond, millega tegelemist on pidevalt tulnud õigustada. Arved Lutsu ega ka teiste toonaste etnograafide (Tiina Võti, Endla Lõoke-Jaagosild, Ants Viires) mälestustes ei tunnista kordagi huvi kaasaja kultuuri vastu. Etnograafi tegeliku teadusliku huvi objekt oli enesestmõistetavalt vana rahvakultuur, kaasaega uuriti olude sunnil (vt A. Lutsu tsitaat lk 16).

Arved Lutsu esimene kaasaega puudutav ettevõtmine ERMis oli välitööde korraldamine Edela-Eesti kolhoosides aastatel 1959–1962 (Peterson 1962a: 293, 295; 1964: 254, 256). Andmeid koguti peamiselt kolhoosnike perekonna- ja majanduselu kohta. Aastatel 1961–1962 toimusid Audruranna kalurikolhoosis A. Lutsu juhendamisel ka ERMi esimesed filmivõtted, jäädvustamiseks sealsete kalurite eluolu ning töövõtteid (Peterson 1964: 254, 256). Järgneval kolmel aastal (1963–1965) oli A. Luts eeskätt osakonnajuhatajana seotud ka tööliskultuuri kajastavate materjalide kogumisega Eesti väikelinna-

Foto 2. Vana peab uuele teed andma. Uued hooned R. Pälsoni tn. ja lammutamisele minev majake endistest aegadest. Tartu. Foto Arved Luts 1962. ERM Fk 1337: 290.

des ja asulates.² Olulisimaks Arved Lutsu juhitud kaasaja dokumenteerimise ja uurimise projektiks võib aga pidada Võru rajooni maa-rahva kaasaegse eluolu uurimise ekspeditsiooni 1962.–1964. aastal. See oli põhjalik, laia teemaderingi ning peaaegu kogu muuseumi teaduspersonaliga haarav kolmeaastane uurimisprojekt, mille käigus kogutud materjalid on (erinevalt mitmest järgnevast ekspeditsioonist) läbi töötatud ja tulemused publitseeritud. Seetõttu väärrib nimetatud ekspeditsioon pikemat käsitlemist, andmaks ülevaadet Lutsu panusest kaasajauurimisse eesti etnoloogias.

---

² Juba 1962. aastal koostas ta tööliste olme kohta etnograafilise materjali kogumiseks spetsiaalse programmi, mis jagunes kaheksaks suuremaks teemavaldkonnaks (Peterson 1988: 17).

Foto 3. Võru raj. laulupäev 14. VI. Rongkäigu pea. Võru linn.
Foto Arved Luts 1964. ERM Fk 1408: 529.

Võru rajooni maarahva kaasaegse eluolu uurimise ekspeditsioon 1962–1964

Eesmärgid ja teoreetilised lähtepunktid

Võru ekspeditsiooni tegevust kajastavas artiklis, mis ilmus ERMi XIX aastaraamatus (1964), nimetas Arved Luts selle üldise eesmärgina “koguda Eesti maaelanikkonna hulgas kaasaja etnograafilist materjali” (Luts 1964: 243). Samas artiklis on mõnel määral kirjeldatud ka materjalikogumise n-ö teoreetilisi lähtepunkte, millena toimusid sisuliselt partei viimase kongressi otsused. Kuna NLKP XXII kongressi (1961) otsustes nähti ette viisaastaku jooksul saavutada elanikkonna elatustaseme tõus ning “tagada nõukogude küla järkjärguline üleminek kommunistlikele ühiskondlikele suhetele ja likvideerida põhilised erinevused maa ja linna vahel” (NLKP kahekümne teine kongress... 1974: 231), siis kaasaega uurides oli vältimatu neid protsesse ka tuvastada. Nõukogude süsteemis kaasaja-

uurimise jaoks kehtivaid raame arvestades püstitati ka Võru rajooni maaelu uurimise ekspeditsiooni “üheks peamiseks ülesandeks [...] koguda materjale selle kohta, kuidas kommunismi laiahaardelise ehitamise ajajärgul kaob järk-järgult oluline erinevus maa ja linna vahel, kuidas küla elulaad läheneb linna omale” (Luts 1964: 249–250). Seega mindi dokumenteerima neid protsesse (maaelu urbaniseerumist ning selle kaudu maaelanikkonna elatustaseme tõusu), mille toimumist oli ette näinud partei.

Eesti etnograafide jaoks oli ilmselt olulise tähtsusega asjaolu, et Võru rajooni ekspeditsiooni näol polnud tegemist siiski kitsalt sotsialistlikule kaasajale keskenduva projektiga.

Me ei tahtnud ka minna ainult seda moevoolu või pealesunnitud voolu pidi, et uurida ainult kaasaega, mille metoodikat õieti veel ei olnudki, ja see oli nagu niisuguse poliitilise maiguga ka, üks ole. Seda me omavahel arutasime teaduskollektiivis ja üldiselt võtsime suuna sinnapoole, et mitte uurida ainult kaasaega, vaid niimoodi läbilõikeliselt, et tülles välja ka kaasaega. Siin üldse kõik inimesed olid kogemustega just vanema, traditsioonilise rahvakultuuri uurimise alal ja siis lihtsalt mõeldi, et kuidas teda siis kaasajastada: et võtta see tugev vanem, varasem periood läbi uurida ja siis näidata, kuidas see siis edasi hakkas arenema – Eesti Vabariigi aegadel ja siis nõukogude ajani välja. (Luts 2004).

Ajaloolise perspektiivi kaasamine kaasajaurimisse ei olnud tegelikult võõras ka marksistlikul-leninlikul metodoloogial põhinevale nõukogude etnograafiale. Õieti peeti “historismi printsipi” nõukogude kaasajaurimise üheks iseloomulikumaks tunnuseks, mille kaudu pidi uute sotsialistlike tavade ning normide “progressiivsus” “igandlike joonte” suhtes eriti hästi esile tõusma (Gandev 1965: 6). Selles mõttes polnud ERMi teadurite lähenemisviisis midagi nõukogude etnograafia põhimõtetega vastuollu minevat. Vastuolu ilmneb “uue” ja “vana” erinevas väärtustamises: Arved Luts rõhutab Võru ekspeditsiooni puhul just “vana” osatähtsust, kaasaeg oli tema jaoks pigem “verstapost”, kuhu välja jõuti. Ajaloolise perspektiivi kaasaaharamine lähendas kaasajaurimist traditsioonilisele etnograafiale ning muutis selle eesti etnograafide jaoks vastuvõetavamaks.

Seega erinesid ekspeditsiooni “avalik” eesmärk ning lähtealused mõnevõrra ERMi-sisestest. Võru rajooni ekspeditsiooni käsitlustes, mis ilmusid teaduspublikatsioonides, on esiplaanil selle praktiline,

sotsiaal-poliitiline tähtsus (vt Luts 1964: 243 jj; 1965: 43 jj), samas kui ERMi jaoks tõlgendab A. Luts ekspeditsiooni ülesannet kui vana talurahvakultuuri uurimise “kaasajani laiendamist” etnograafia teaduse aktualiseerimise huvides. Ajaloolise perspektiivi kaasamine ühtis väliselt nõukogude etnograafia üldiste seisukohtadega, kuid eesti teadlaste jaoks oli sellel mõneti teistlaadi sisu.

Uurimispiirkond ja -objektid

Kaasaja ekspeditsiooni tegevuspiirkonnaks valiti Võru rajoon.

Seal oli säilinud niisugust vana arhailist võib-olla rohkem kui mõnel pool mujal, aga olid ka mõned küllaltki arenenud kolhoosid, ja siis võis saada seal niisugust läbilõiget võib-olla rohkem. Mina veel vaatasin ja valisin seda vist. (Luts 2004).

Võru rajoon oli majanduslikelt näitajatelt üks Eesti NSV keskmissi, mistõttu eeldati, et sealse materjali põhjal on võimalik teha järeldusi ka eesti maarahva olme kohta laiemalt (EM Ar 1966: 5). Valiku langemist just Lõuna-Eestile ning Võru rajoonile soodustasid ka asjaolud, et teistes Eesti piirkondades oli sarnaste monograafiliste ekspeditsioonidega juba varem algust tehtud. Rapla rajoonis oli taluraha kaasaege kultuuri kohta materjale kogunud NSV Liidu Teaduste Akadeemia Balti kompleksse ekspeditsiooni Eesti rühm Natalia Šlõgina juhtimisel, Lääne-Eestis ja Rakvere rajoonis olid kolhoosikülade argielu uurinud Eesti NSV TA aspirandid Ellen Karu ja Hari-vald Arst, Peipsi-äärse vene elanikkonna kaasaeget kultuuri oli uurinud Eesti NSV TA teadur Jelizaveta Richter (Peterson 1962b: 11–12). Lisaks oli Võru rajooni näol tegemist ka etnoloogilises plaanis väga huvitava piirkonnaga, kus kõrvuti “aktiivselt arenevate nõukogulike traditsioonidega” eksisteerisid arhailised kombed ja tavad ning esines rohkelt segarahvastikuga alasid, mis võimaldas uurida eri rahvaste omavahelist igapäevast suhtlemist ning vastastikusi kultuurilisi mõjutusi (EM Ar 1966: 5; Luts 1965: 44). Arved Luts viitab veel võimalusele Võru rajooni materjale komplekselt ja interdistsiplinaarselt läbi töötada: “Võru rajooni uurisid ka majandusgeograafid, põllumajandusteadlased ja ajaloolased, mis andis võimaluse üldistuste tegemisel arvesse võtta ka nende töötulemusi” (Luts 1964: 243).

Foto 4. Välitöödel auto „vajus sisse“. Vasakult teaduslikud töötajad Hele Eisler, Enn Kask, Tiina Võti, kunstnik Hugo Kajara. Paremal teaduslik töötaja Endla Lõoke, autobaasi autojuht. Teel Mõnistest Koiva linna [ekskursioonile] Läti NSV metsades. Foto Tamara Habicht 1962. ERM Fk 1339: 121.

Arusaadavalt ei olnud võimalik võrdse põhjalikkusega keskenduda Võru rajooni kõigi 46 põllumajandusliku ettevõtte (12 sovhoosi ja 34 kolhoosi – Luts 1964: 243) uurimisele.

Statsionaarse uurimise objektid (nagu A. Luts neid nimetas) valiti välja ekspeditsiooni käigus 1962. aastal Võru rajooni majandites kohapeal kogutud üldandmete põhjal. Selleks koguti pooleteise nädala jooksul rajooni eri piirkondades asuvates majandites³ andmeid asustuse, rahvusliku koosseisu, ehitustegevuse, töökorralduse, majandus- ja kultuurielu, kalendri- ning perekondlike tähtpäevade tähistamise, samuti usuelu kohta (EA 85: 3). Põhjalikumaks uurimi-

³ Kokku 22 majandit: 15 kolhoosi ja 7 sovhoosi.

seks valiti välja viis võimalikult eriilmelist majandit (EM Ar 1966: 5): väikekolhoosid Edasi ja Linda, Mõniste sovhoos, Väimela näidissovhoostehnikum ning Munamäe kolhoos.⁴

Ekspeditsiooni esimesel, 1962. aastal algasid välitööd, nagu juba eelpool märgitud, terve Võru rajooni ulatuses üldandmete kogumisega. Välitööde teisel poolel koondati jõud kahte Antsla linna lähedal asuvasse majandisse – Edasi ja Linda kolhoosi. Nende näol oli tegemist “rajooni põllumajanduslikult arenenumas osas, endistel mõisamaadel asuvate eesrindlike väikekolhoosidega” (EM Ar 1966: 5–6), kus talupoeglik asustus oli tekkinud alles 1920. aastatel ning mille kultuur ja argielu olid olulisel määral mõjutatud linna lähedusest (Luts 1965: 44).

1963. aasta uurimisobjekt – Mõniste sovhoos – oli seevastu suur, majanduslike näitajate poolest üks rajooni keskmisi ning asus Võru rajooni edelaosas, linnadest kaugemal. Seal esines rohkesti põliskülasid, asustus oli mitmelaadsem ning kohati ka tunduvalt hõredam kui Linda ja Edasi kolhoosis. (EM Ar 1966: 5; Luts 1965: 45).

1964. aastal koguti materjale kahes majandis. Võru linna vahetus läheduses asunud Väimela näidissovhoostehnikum oli väike, kuid tiheda asustusega eesrindlik majand (EM Ar 1966: 5–6). Selle eripäraks oli A. Lutsu hinnangul kohaliku olustiku märgatav mõjutatus “rajoonikeskuse lähedusest” ning asjaolu, et tegemist oli (veterinaaria) õppeasutusega (Luts 1965: 45). Teiseks 1964. aasta uurimisobjektiks valiti Haanja külanõukogus asunud majanduslikult mahajäänud Munamäe kolhoos, mis pakkus huvi eelkõige kui endine käsitöölise ja väikemaapidajate asuala (EM Ar 1966: 6).

Uurimisoriibidist jäeti välja rajooni idaosa – eesti-setu-vene segaala, mis Arved Lutsu sõnul vajanuks “ajalooliselt kujunenud eripära tõttu mõneti teistlaadset lähenemist ning kust saadud olustikupilt pole seetõttu kindlasti täiesti tüüpiline rajoonile ega liiatigi vabariigile tervikuna” (samas).

---

⁴ Ekspeditsiooni ajagraafik oli järgmine: 5.–16. juulini 1962 tutvuti Võru rajooni majanditega, 5.–28. juulini 1962 oldi Edasi ja Linda kolhoosis, 6.–31. augustini ja 13.–21. septembrini 1963 Mõniste sovhoosis ning 2.–30. juunini 1964 Väimela näidissovhoostehnikumis ja Munamäe kolhoosis.

Foto 5. Kohalik venelane peorõivas ap. õigeusu jaanipäeva kirmase ootel. Vastseliina khk, Kuksina k; Võru raj, Vastseliina k/n, kolhoos Võit. Foto Arved Luts 1962. ERM Fk 1337: 269.

Teemad ja koosseis

Ekspeditsiooni temaatika oli ühelt poolt traditsiooniline, haarates selliseid etnograafilisi teemasid nagu elamu, elamusisustus, rõivastus, toit, naiste käsitöö jmt. Nende valdkondade kaasamine lähtus suuresti ERMi koosseisust, st töösse võeti tegelikult kõik teemad, millele muuseumis leidis kogemustega “täitja”. Nii näiteks uuris Tiina Võti Võru rajoonis elamusisustust, Aino Voolmaa rõivastust, Kalju Konsin naiste käsitööd jne (vt tabel 1).

Muidu olid niisugused traditsioonilised teemad, millega olid inimesed n-ö vanemas osas juba kokku puutunud, aga nüüd laiendasid neid kaasaja peale. Et oli tagapõhi ajalooliselt nagu olemas ja siis osati viia seda edasi. (Luts 2004).

Foto 6. Liidia Paris (14 a.) peseb pesu. Hargla khk; Võru raj, Mõniste k/n, Mõniste sovhoosi osakond. Foto Grigori Kaljuvee 1963. ERM Fk 1393: 456.

Teiselt poolt olid käsitlusse võetud mitmed uudsed, Nõukogude Liidu ühiskonnateaduste jaoks aktuaalsed teemad nagu perekondlik tööjaotus ja ajarežiim, kultuurielu ja vaba aja kasutamine kolhoosikülas, laste kasvatamine, perekondlikud tähtpäevad ja nõukogulikud tavad (Luts 1965: 45). Nende teemadega tegelesid Enn Kask, Hele-Mall Eisler, Grigori Kaljuvee ning ka Arved Luts.

Ekspeditsiooni koosseis ja temaatika ei olnud läbivalt ühtne, vaid varieerus aastati. Terve ekspeditsiooni tegid kaasa ainult Tiina Võti, Arved Luts ning kunstnik Hugo Kajara. Kuna igal osalejel oli reeglina oma teema, tähendab see, et näiteks toidu kohta (E. Lõoke-Jaagosild) koguti materjale ainult 1962. aastal Edasi ja Linda kol-

hoosist; lastekasvatusest (G. Kaljuvee) ainult 1963. aastal Mõnistes jne. Seega ei ole Võru rajooni ekspeditsiooni nn statsionaarse uurimise objektiks olnud majanditest kogutud materjal temaatiliselt ühtlane.

Ülevaate ekspeditsioonil eri aastatel osalenud teaduritest (koos uurimisteedega), kunstnikest ning üliõpilastest saab tabelist 1.

Tabel 1. Ekspeditsiooni koosseis 1962–1964

Nimi	Valdkond	Osalemisaastad
Arved Luts	Ekspeditsiooni juht; perekonnaelu, nõukogulikud tavad (abiellumine, laste nimepäev, noorte suvepäevad jmt)	1962–1964
Tiina Võti	Elamuisustus	1962–1964
Hele Eisler	Kultuurielu, kombestik	1962–1963
Enn Kask	Perekondlik tööjaotus ja ajarežiim	1962–1963
Tamara Habicht	Taluehitused	1962
Endla Lõoke-Jaagosild	Toit, kombestik	1962
Kalju Konsin	Naiste käsitöö	1963–1964
Aino Voolmaa	Rõivastus	1963–1964
Grigori Kaljuvee	Laste kasvatamine	1963
Hugo Kajara	Kunstnik	1962–1964
Lembit Lepp	Kunstnik	1963–1964
Kersti Kõivumägi	TRÜ üliõpilane	1962
Heli Liin	TRÜ üliõpilane	1962
Endel Koppel	TRÜ üliõpilane	1963
Tiiu Altvälja	TRÜ üliõpilane	1963

Foto 7. Aed ukse ette tõstetud, et laps toast välja ei tuleks. Põlva khk, Võru v; Võru raj, Võru k/n, Väimela sovhoos, Önnemäe k, Kivi pere. Foto Arved Luts 1964. ERM Fk 1408: 557.

Metoodika ja praktika

Etnograafilise kaasajauurimise metoodika oli Nõukogude Liidus 1960. aastatel sisuliselt välja töötamata ning sel teemal toimusid pidevad vaidlused (Gromov 1966: 8).

Seal [Nõukogude Liidus] otsiti ka alles meetodit. Teadvustati seda, et on vaja kaasaega uurida, aga kuidas seda kõige parem on uurida, see oli kah nagu katse ja eksituse meetodil. Esimesed katsetused seal olid küllaltki nigelad. Pikapeale siis hakati neid igasuguseid ankeete tegema ja... Nii et eks sealt ikka mingit eeskuju sai ka uurimiseks ja sai ise siis mõeldud neid asju siin välja ja... (Luts 2004).

Üks uuemaid ja populaarsemaid suundi toonases nõukogude kaasajauurimises oli etnograafia meetodite põimimine sotsioloogilistega (Viires 1970: 249). Selle eeskujul kujundati välja ka Võru rajooni ekspeditsiooni metoodika, võttes esmakordselt traditsioonilise küsitluse ja vaatluse kõrval kasutusele ka “statistika ning sotsioloogia meetodid” (EM Ar 1966: 6; Peterson 1966: 13). Viimased tähendasid andmete kogumist “ankeedi vormis” ning nende eesmärk

oli temaatilist materjalikogumist ette valmistada: *et saaks mingisuguse läbilõikelise pildi, et see ei oleks nii juhuslik, nagu me tavaliselt välitöödel käisime, et küsisime, kus on vanad inimesed, kus võiks olla vanu asju ja niimoodi* (Luts 2004). Vähemal määral kasutati ankeete ka individuaalsetel teemadel materjali kogudes.

Praktilist tööd statsionaarse uurimise objektiks valitud majandis alustati seega statistilise ülevaate koostamisest kohaliku elanikkonna kohta. Selleks täideti külanõukogus majapidamisraamatute järgi kõigi uuritava majandi perede kohta perekonnalehed, millele kanti üldised andmed perekonna koosseisu, elukoha, pereliikmete vanuse, hariduse, elukutse jmt kohta. Järgnevalt süstematiseeriti pered töötavate perekonnaliikmete ameti järgi kategooriatesse, milleks vastavalt ekspeditsiooni 1962. aasta päevikule⁵ olid:

“1) põllutöölised, 2) farmitöötajad, 3) “segaseisuslased” (põlluja farmitöötajate perekonnad; näiteks mees põllul, naine farmis), 4) mehhanisaatorid (traktoristid, autojuhid), 5) juhtiv- ja administratiivtöötajad, 6) “antvärgid” (piimavedajad, laohoidjad jm), kolhoosnikud (nende all Antsla k/n mõeldi vanu ja invaliide, kes ei võta osa otsesest tööst)” (TAp 536: 60).

Saadud rühmad grupeeriti omakorda perekonnaliikmete arvu järgi ning nende seast valiti põhjalikumaks küsitlemiseks välja perekonnad järgmiselt – tsiteerin taas 1962. aasta välitööde päevikut, milles sama autor kirjeldab vastavat protseduuri Edasi kolhoosis:

“Selliselt saadud rühmituse rägastikust hakkasime siis valima välja neid “tüüpilisi” perekondi, mida hakkame edaspidi pikemalt ja põhjalikumalt uurima. Leibkondi oli kolhoosis 150, lähema vaatluse alla võetakse neist 50. Millised? Seda on juba Antsla linnas raske otsustada! Enn Kask hakkaski siis “loose” tõmbama. Oma “teadlase” nõuga tegi ta valiku, millised lehed visati kõrvale ja milliste lehtede järgi hakkame külades peresid otsima ja liikuma” (TAp 536: 61).

Sarnaselt leiti informandid ka Linda kolhoosis ning 1963. aastal Mõniste sovhoosis. 1964. aastal saadi valim aga uuel meetodil:

---

⁵ Tegemist on n-õ grupipäevikuga, mida täitsid kõik ekspeditsiooni liikmed kordamööda. Enamasti ei määratle kirjutajad päevikus oma isikut, mistõttu on raske tuvastada, kellele täpselt mingi tsitaat kuulub. Käekirja järgi on autor oletatavasti Tiina Võti.

Väimelas ja Haanjas valiti külanõukogus kogutud materjalide põhjal küsitlemiseks välja lihtsalt iga kümnes perekond, mis Arved Lutsu hinnangul aga küsitletavate koosseisu oluliselt ei muutnud (1965: 45).

“Väljavalitud” perekondade juures tehti täiendav anketeerimine, mille käigus märgiti perekonnalehtedele juba konkreetsemad andmed perede majandusliku toimetuleku, harrastuste, perekondlike traditsioonide jmt kohta. Peresid külastades avanes igal uurijal ühtlasi ka võimalus tegelda “omal teemal” materjali kogumisega.

Seesugune “poolsotsioloogiline ettevalmistus” (nagu A. Luts seda defineeris) oli eesti etnograafias vaieldamatult uudne. Samas jäi selle mõte paljude tollaste teadurite jaoks mõneti arusaamatuks. Külanõukogus perede kohta andmete kogumist peeti reeglina igavaks ja ebameeldivaks “päris töö” tegemist segavaks kohutuseks (vt nt TAp 536: 81–82). Nurinat “ebaetnograafiliste” kohustuste pärast välitöödel mäletab ka A. Luts:

Algul natuke nuriseti, et mina sundisin neid arhiiviandeid alguses seal välja kirjutama – Kalju Konsingi alguses natuke nurises, ma mäletan, et tema oli rahvakunstiurija ikka ja läks palju aega selle peale ära. Aga me tahtsime teha nagu niisuguse poolsotsioloogilise ettevalmistuse, et oleks kõik need kihid, kes seal parajasti on olemas, oleks kuidagi proportsionaalselt esindatud ja selleks me selle eeltöö tegime. (Luts 2004).

Individuaalsete teemade uurimine kujutas endast välitööde teist ja ERMi teadurite jaoks kindlasti huvitavamad – etnograafilist osa, millega asuti tegelema pärast üldiste sotsioloogiliste andmete kogumist. Selle side ekspeditsiooni n-ö esimese osaga väljendus peamiselt kaasaega puudutava materjali kogumises, st perekonnalehtede täiendamise eesmärgil väljavalitud peresid külastades esitati ühtlasi küsimusi näiteks kaasaegse toidu, rõivastuse vmt kohta. Informante, kes oskaksid uuritavatel teemadel ka varasematest perioodidest rääkida, otsiti enamasti aga väljastpoolt valimit, n-ö vanal heal juhuslikul meetodil:

Läksime külla, vestlesime ja küsisime, kui meil oli see konkreetne majapidamine – sellest saime, ja üldiselt küsisime ka niiviisi, et kus siin vanemaid inimesi on, kellega saaks vanadest asjadest rääkida. (Lõoke-Jaagosild 2004).

Elamuisustuse (T. Võti, TRÜ praktikandid; AM 43, 44) ning kaasaegse abiellumiskombestiku (H. Eisler, T. Võti; AM 42) doku-

Foto 8. *Etnograafiamuuseumi vanem teaduslik töötaja Kalju Kõnsin vestleb välitöödel sovhoosnikuga. Põlva khk; Võru raj, Võru k/n, Väimela nädissovhoos, Väimela Tagaküla. Foto Lembit Lepp 1964. ERM Fk 1408: 427.*

menteerimisel kasutati 1962. aastal vähemalt osaliselt ankeete. Hilisematest aastatest sarnaseid materjale säilinud ei ole⁶ ning ka muudest allikatest ei ilmne, et individuaalsete uurimisteedade dokumenteerimisel nn “poolsotsioloogilisi” või statistilisi meetodeid oluliselt kasutatud oleks. Ainsana paistab hiljem olevat statistilisi andmeid kogunud Arved Luts seoses abiellumisteeduga (Luts 1965: 46; 1966: 225 jj), kasutades abiellujate sotsiaalsete andmete (vanus, amet, haridus jne) dokumenteerimiseks perfokaarte. Need olid standardse kujuga kartongkaardid, millele kanti andmed pliitsiga n-õ kriipsutades (Luts 1965: 46). Selline meetod lihtsustas tunduvalt nii materjali kogumist kui hilisemat süstematiseerimist (samas).

⁶Järgnevatest aastatest pole ERMi arhiivis säilinud ka perekonnalehti, kuid nende kasutamine 1963.–1964. aastal tuleb selgesti välja välitööpäevikutest ning ka ERMi XXI aastaraamatus (1966) avaldatud artiklitest.

Foto 9. Kevadpäev Võrus. Toivo Pedak kevadpäeva pidustusi filmimas. Võru linn. Foto I. Ranne 1964. ERM Fk 1408: 475.

Enamasti lähtuti individuaalsete teemade kogumisel aga traditsioonilisest küsitluse ja vaatluse meetodist.

Nn teatmematerjalide kogumise kõrval tegeles ekspeditsioon ka visuaalse dokumenteerimisega. Lisaks tavapärastele fotodele-joonistele kasutati Võru rajoonis esmakordselt ERMi ajaloos ka panooramfotot (samas). 1964. aastal filmiti aga Võru rajooni kaasajauurimise ekspeditsiooni raames laste nimepäeva ning noorte suvepäevade tähistamist kui näiteid nõukogulike traditsioonide adapteerumisest Eesti külaühiskonda.

Kuigi tegemist oli muuseumiekspeditsiooniga, ei pööratud esemete kogumisele Võru rajoonis erilist tähelepanu. Arved Luts põhjendab seda üheselt vastava metoodika puudumisega:

Nagu ei olnud õigesti veel välja kujunenud see põhimõte, milliseid esemeid üldse muuseumisse kaasaja olmest tuua. Vaat see oli vaieldav asi ja ei osatud nagu... Mida toodi kindlasti, see on küll käsitöösemed. Igasugused kindaid, vaipu ja kõike, mis olid kaasajal tehtud, küll nad võib-olla jäljendasid seal vanu mustreid ja kõike – seda veel eriti uuriti, et kas elavad seal edasi muistsed sama piirkonna mustrid või... Noh, Kalju Konsin oli just üks niisugune mees ja siis Aino Voolmaa mingil määral ka. Aga niisuguseid, ütleme, seal mööbliesemeid ja tööriistu uuemaid. No jällegi leiti võib-olla mõni väga vana huvitav tööriist, siis võeti ka kaasa, aga see ei olnudki nagu kaasaja uurimise objekt, vaid muuseumiinimene lihtsalt väärtustas seda ja võttis kaasa, kui võimalik oli. Aga jah, rahvakunstiga seotud esemeid, neid siis ikkagi koguti. Meil ei olnud nagu õiget metoodikat, kuidas seda korjata. Kas ja kuidas ja kuhu ka pan-

Foto 10. ENSV Riikliku Etnograafiamuuseumi ekspeditsioon on töö lõpetanud. Hargla khk, Mõniste v, Kuntsi k; Võru raj, Mõniste k/n. Foto Hugo Kajara 1963. ERM Fk 1393: 581.

na – vaipade ja kinnaste jaoks ikka leiab ruumi, aga kuhu sa paigutad seinaseksioone? Nii et milleks üle koormata kogusid, rohkem piirduti siis pildistamisega ja joonistamisega ka, eriti, noh, plaanide tegemine põhiliselt. (Luts 2004).

Mõned esemed Võru rajoonist siiski koguti, kuid nende näol ongi enamjaolt tegemist vanade “huvitavate” esemetega, mida “muuseumitöötajad väärtustasid ja kaasa võtsid”. Kui käsitleda “nõukogude kaasaja esemena” eset, mis on nõukogude ajal valmistatud või mida on nõukogude ajal kasutatud, siis võib kogutud 112 (46 numbrit) esemest kaasaegseks pidada 43 (naiste)käsitööeset, millest valdava osa moodustavad linikud ja kangaproovid (korjamisraamat 41, 42; kogu A 584).

Tulemustest

Arved Lutsu algatusel ja juhtimisel toimus ERMi esimene suurem iseseisev kaasaja kultuuri uurimise ekspeditsioon. Positiivsena võiks esile tõsta, et tegelikult ainsana ERMis korraldatud kaasaja kogumise välitöödest on Võru rajooni materjalid kogujate endi poolt läbi töötatud ning publitseeritud. 1965. aastal peeti ERMi teaduskonverents osaliselt Võrus, kus esitleti ekspeditsiooni tulemusi ning korraldati näitus “Peatükke Võru rahva elust-olust”⁷ (Linnus 1966: 324, 326). ERMi XXI aastaraamat (1966) anti välja sisuliselt Võru rajooni ekspeditsiooni kogumikuna: selle üheteistkümnest artiklist kaheksa põhinevad Võru rajooni materjalidel. Valdavalt käsitlevad need artiklid traditsioonilisi etnograafilisi teemasid nagu elamu (Aleksi Peterson), elamusisustus (Tiina Võti), rõivastus (Aino Voolmaa), naiste käsitöö (Kalju Konsin). Uuemaid, kaasajakeskseid valdkondi esindavad artiklid perekondlikust tööjaotusest ja ajarežiimist (Enn Kask) ning abiellumispraktika sotsiaalsest aspektist Võru rajoonis (Arved Luts). Lisaks etnograafilistele artiklitele on kogumikus avaldatud ka ülevaated kohalikust majanduselust (Võru Rajooni TSN Täitevkomitee aseesimees A. Zirk) ning Mõniste Külamuuseumi kogudest (muuseumi teadur Mare Aun).

Arved Lutsult on ilmunud ka kaks üldülevaatelist artiklit Võru rajooni ekspeditsiooni tegevusest: ekspeditsiooni esimese aasta tööd kajastav käsitlus ERMi XIX aastaraamatus (1964) ning ekspedit-

---

⁷ Näituse pildid ERM Fk 1441: 1–7.

siooni kolme aasta tegevust kokkuvõttev artikkel *Sovetskaja etnografijas* (1965).

ERMi arhiivides on ekspeditsioonil kogutud materjalidest kättesaadavad välitööde päevikud (TAp), etnograafilised kirjeldused (EA), fotod (Fk), joonised (EJ) ning esemed. Abimaterjalide kogus (AM) on osaliselt talletatud ka 1962. aastal Urvaste külanõukogus täidetud ning sotsioloogilise küsitluse aluseks olnud ankeetid.⁸

Tabel 2. Võru rajooni ekspeditsiooni materjalid ERMis

	1962	1963	1964
TAp	536	546, 547	554
EA	85	89, 90, 91	
Fk	1313: 171–260 (Eisler), 1316: 995–1238 (Võti), 1335: 148–213 (Kask), 1337: 267–290 (Luts), 1339: 109–215 (Habicht), 1371: 1–43 (Kõivumägi), 1377: 1–134 (Kajara)	1393: 1–586 1389: 1–7 (ümber- pildistused) 1390: 1–13 (muuseumile kingitud fotod) 1397: 1–10 (ümber- pildistused)	1408: 1–754 1407: 1–5 (muuseumile kingitud fotod) 1409: 1–38 (ümber- pildistused)
EJ	237: 1–280 (Kajara)	249: 1–168 (Kajara)	260: 1–101 (Lepp) 262: 1–152 (Kajara)
AM	42–49		
Eseme- kogu			A 584: 1–46 (korjamis- raamatud 41, 42)

⁸ Kahjuks pole hetkel kättesaadavad 1964. aastal Võru rajoonis tehtud filmid, kuna ERMi filmiarhiiv on korrastamisel.

Välitöödel kogutud etnograafilise väärtusega “teated” on koondatud nelja EA köitesse. 1962. aasta materjalidel põhinevast EA 85st pool on pühendatud Võru rajooni kolhooside ja sovhooside üldisele kirjeldamisele, mille kaudu antakse lühike ülevaade kõigi 1962. aasta välitööde esimesel poolel külastatud majandite ajaloolisest, majanduslikust, kultuurilisest ja sotsiaalsest taustast. Köite teise poole moodustavad peamiselt Urvaste külanõukogus kogutul põhinevad kitsamateemalised etnograafilised kirjeldused. Ekspeditsiooni teine tööaasta (1963) on teatmaterjali laekumise poolest kõige viljakam, sel aastal kogutust on saadud kolm köidet. EA 89 on monograafiline ülevaade Mõniste sovhoosist, milles erinevate autorite kirjeldused on süstematiseeritud teemade ning seejärel informantide kaupa. Ka kahte järgnevasse köitesse (EA 90 ja 91) on materjalid koondatud samal põhimõttel (teemad esitatud informantide kaupa), kuid EA 90 sisaldab perekondliku tööjaotuse ja ajarežiimi kohta kogutud materjali ka Edasi kolhoosist. 1964. aasta materjale ei ole enam etnograafilisse arhiivi üle antud, mistõttu kogu kirjalik dokumentatsioon Väimela ning Haanja piirkonna kohta piirdub välitööde päevikuga (TAp 554). Välitööde päevikud on vahetud ja ääretult huvitavad allikad sotsialistliku küla argielu ning ka välitööde praktika uurimise seisukohast, kuid kogutud materjalidest nad siiski ülevaadet ei anna. Konkreetselt Võru rajooni ekspeditsiooni päevikute kasutamist allikana raskendab mõneti juba eespool viidatud asjaolu, et tegemist on n-ö grupipäevikutega, st päevikut täitsid kordamööda kõik ekspeditsiooni liikmed. Selline taktika kergendas tunduvalt ekspeditsiooniliikmete tööd, kuid on muutnud välitööde käigu ning kogumispraktika hilisema mõistmise kaunis keeruliseks, sest iga päev (st peatükk) päevikus annab edasi ainult ühe uurija tegevuse, kajastades ülejäänud grupi töid vaid möödaminnes, kui sedagi. Seejuures puuduvad reeglina viited kirjutaja isikule, mis raskendab tegevuste, emotsioonide, mõtete jne seostamist kindlate uurijatega.

Sellest hoolimata võib välitööde päevikuid pidada Võru rajooni ekspeditsiooni üheks huvitavamaks allikaks, mis erinevalt EA süstematiseeritud ja läbi töötatud kirjeldustest peegeldavad ehedat 1960. aastate maaolustikku.

Etnograafilised kirjeldused keskenduvad enamjaolt varasematele perioodidele, kuid neis on ka väga huvitavaid ülevaateid sotsialistli-

Foto 11. Võru rajooni TK esimees sm. Pärtelpoeg annab nimepäevast osavõtva lapse vanematele üle mälestustunnistuse. Hargla khk; Võru rajoon, Mõniste k/n. Foto Arved Luts 1963. ERM Fk 1393: 349.

ku küla elust: näiteks Arved Lutsu Mõniste sovhoosi kinoõhtu kirjeldus (EA 89: 336 jj), Grigori Kaljuvee meeleolukas ülevaade uuest tavast – laste nimepäeva tähistamisest Mõniste sovhoosis (EA 90: 393 jj), Hele-Mall Eisleri ülevaated külaraamatukogude tegevusest, lugejatest ning nende meeliskirjandusest (EA 89: 268 jj) või Enn Kase kirjeldus Edasi kolhoosi elanike päevaplaanist, koduste tööde tegemisest ning jagamisest pereliikmete vahel jm (EA 85: 322 jj).

ERMi fotokogu sisaldab enam kui 2000 ülesvõtet Võru rajooni 1960. aastate algupoole eluolust. Piltidele on jäädvustatud kõige erinevamaid külaelu tahke, alates üldisest miljööst ja lõpetades lapse sünnipäeva tähistamisega. Lisaks ekspeditsiooni liikmete tehtud fotodele on muuseumisse üle antud kohalike elanike käest saadud varasematest perioodidest pärinevaid pilte (vt tabel 2). Fotode ülesleidmine võib osutada aga küllalt keeruliseks, sest need on paigutatud erinevatesse seeriatesse ning ekspeditsiooni eri aastatel tehtud

Foto 12. Agitplakat Võru tootmisvalitsuse ülesannetega 1964. aastaks Väimela teeristil. Põlva khk; Võru raj, Võru k/n, Väimela sovhoos.
Foto Arved Luts 1964. ERM Fk 1408: 517.

fotod on süstematiseeritud erineval meetodil. Nii on 1962. aasta pildistuste arvelevõtmisel lähtunud autorist ning ekspeditsiooni pildid jagatud erinevate seeriade vahel, 1963. ja 1964. aastal aga ekspeditsioonist ja kogu välitööde grupi fotod leiab ühest seeriast.

ERMi joonistekogu sisaldab skeeme, plaane ning jooniseid õuedest, ehitustest, elamusisustusest, andes fotoga võrreldes täpsema ülevaate erinevatest detailidest.

Ekspeditsiooni tähtsus seisneb eelkõige selles, et jäädvustati Võru rajooni kolhoosi- ja sovhoosikülade olukorda 1960. aastate algupoolel. Sellega oli ekspeditsioon täitnud oma eesmärgi – ERMi kogusid täiendati märkimisväärse hulga sotsialistlikku kaasaega kajastava etnograafilise materjaliga. Majandites käimasolevad kultuurilised, sotsiaalsed ja majanduslikud protsessid (nõukogulike tavade adapteerumine, ehitus-, elektrifitseerimis- ja kanalisatsioonitööd, elanike ostujõu suurenemine jmt) võimaldasid positiivselt vastata ka

Foto 13. Ümbruskonnas toimuvate kultuuriürituste kuulutused autobussipeatuse juures Haanja koolimaja vastas. Rõuge khk; Võru raj, Haanja k/n, Munamäe kolh. Foto Arved Luts 1964. ERM Fk 1408: 565.

nõukogude süsteemis kaasajaurimise ette püstitatud küsimusele linnastumise ja elatustaseme tõusu kohta maa-asulates. Vaatamata kaasajaurimise ideologiseeritusele, mis mõnel määral avaldub ka Võru ekspeditsiooni põhjal kirjutatud artiklites, ei ole ERMi arhiivides säilitatavad materjalid sisult poliitilised. Traditsioonilistel välitöödel kogutust eristab Võru materjale uutmoodi kogumisviisi ning kaasajani laiendatud uurimisobjekt.

Lõpetuseks

Etnograaf Arved Lutsu teeneks jääb kaasaja dokumenteerimise algatamine Eesti Rahva Muuseumis. Suuresti tänu temale on muuseumil praegu küllaltki mahukas teatme- ning visuaalse (fotod, joonised) materjali kogu, uurimaks nõukogudeaegset (eelkõige 1960. aastate) argielu nii maal kui ka väikelinnades ja asulates.

1960. aastate teisel poolel vaibus kaasajauurimine muuseumis rohkem kui kümneks aastaks, keskele kohale teadustöös kerkis suurprojekt – Baltimaade ajaloolis-etnograafilise atlase Eesti osa koostamine, millega oli hõivatud enamik ERMi teaduspersonalist. Mõneks ajaks jäid soiku ka sotsioloogilised kogumismeetodid, mille Arved Luts kasutusele võttis.

Arved Luts kaasajauurimisega enam ei tegeelnud, vaid pühendus taas kalastuse ja laiemalt rannarahva eluolu, näiteks rannakaubanduse uurimisele.

Kaasajauurimine koos sotsioloogiliste meetoditega tõusis ERMis uuesti päevakorraks 1970. aastate lõpus. 1978–1982 toimus Jüri Linnuse koordineerimisel Viljandi rajooni kaasaja üldkogumise ekspeditsioon, mis järgis põhimõtteliselt A. Lutsu poolt kasutusele võetud uurimismetoodikat. Metoodiliselt mõnevõrra uuenenud kujul jätkus kaasajauurimine ka 1980. aastatel, mil toimusid ekspeditsioonid Aravetele ning Jõgevale.

Allikad

AM – Eesti Rahva Muuseumi abimaterjalide kogu

Eesti Rahva Muuseumi korjamisraamatud 41, 42

EA – Eesti Rahva Muuseumi etnograafiline arhiiv:

EA 85, 89, 90, 91

ERM Fk – Eesti Rahva Muuseumi fotokogu

TAp – Eesti Rahva Muuseumi topograafiline arhiiv:

TAp 536

Luts 2004 = Intervjuu Arved Lutsuga 28.1.2004 ja 15.9.2004

Peterson 2004 = Intervjuu Aleksei Petersoniga 2004

Lõoke-Jaagosild 2004 = Intervjuu Endla Lõoke-Jaagosillaga 22.9.2004

Kirjandus

EM Ar 1966 = Saateks. 1966. – *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXI*. Tallinn: Valgus, 5–6.

Gandev 1965 = X. Гандев. Етнографските проучвания на съвременния бит и култура в социалистическите страни на Европа. – *Списание на Българската Академия на Науките*. Год. X, кн. 1. София: Издание на Българската Академия на Науките, 6–24.

- Gromov 1966 = Громов Геннадий Герасимович. *Методика этнографических экспедиций*. Москва: издательство Московского Университета.
- Linnus, Jüri 1966. Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi tegevusest 1964. ja 1965. aastal. – *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXI*. Tallinn: Valgus, 313–331.
- Luts, Arved 1964. Etnograafiamuuseumi kaasaja uurimise ekspeditsiooni tööst 1962. aastal. – *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XIX*. Tallinn: Valgus, 243–250.
- Luts 1965 = A. A. Лутс. Об опыте изучения современной сельской жизни в Выруском районе Эстонской ССР. – *Советская этнография* 4. Москва: Наука, 43–54.
- Luts, Arved 1966. Abiellumisest Võru rajoonis. – *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXI*. Tallinn: Valgus, 225–248.
- NLKP kahekümne teine kongress. Moskva. 17.–31. oktoober 1961. 1974 – *NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused*. V osa. 1959–1965. Tõlgitud kaheksanda väljaande teksti järgi. 1898–1971. Tallinn: Eesti Raamat, 159–296.
- Peterson, Aleksei 1962a. Aruanne Etnograafia Muuseumi tegevusest 1959.–60. aastal. – *Etnograafia Muuseumi Aastaraamat XVIII*. Tartu: Valgus, 291–301.
- Peterson, Aleksei 1962b. Nõukogude Eesti kaasaegne elu-olu etnograafia uurimisobjektina. – *Etnograafia Muuseumi Aastaraamat XVIII*. Tartu: Valgus, 7–18.
- Peterson, Aleksei 1964. Etnograafiamuuseumi tegevusest 1961. ja 1962. aastal. – *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XIX*. Tallinn: Valgus, 251–262.
- Peterson, Aleksei 1966. Eesti Nõukogude etnograafia aastail 1940–1965. – *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXI*. Tallinn: Valgus, 9–42.
- Peterson, Aleksei 1988. Töölise eluolu ainese kogumisest ja uurimisest Eesti NSV Riiklikus Etnograafiamuuseumis. – *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXXVI*. Tallinn: Valgus, 16–22.
- Viires, Ants 1970. Etnograafilise mõtte arengu põhijooni. – *Leninlik etapp Eesti ajalooteaduses. Historiograafilisi artikleid*. Koost. ja toim. Endel Laul. Tallinn: Eesti Raamat, 231–251.

ARVED LUTS AND DOCUMENTATION OF CONTEMPORANEITY IN SOVIET ESTONIA AT THE ESTONIAN NATIONAL MUSEUM

Karin Konksi

Summary

The article is dedicated to the 75th jubilee of Arved Luts, an ethnographer, long-time head of department at the Estonian National Museum and lecturer at the University of Tartu. The aim of the writing is to highlight his contribution to the development of Estonian ethnography and the Estonian National Museum, first and foremost, as the introducer of new research spheres and documentation methods. The article focuses on Arved Luts's activities as a researcher of contemporaneity through the analysis of the first independent large-scale project in the history of the ENM dedicated to this topic, which was launched and supervised by him – the expedition organized to study the living conditions of the rural population in Võru district. When compiling the article, the author made use of the archival materials of the Estonian National Museum as well as the reminiscences of Arved Luts himself and other staff members of the ENM of that time.

In the Soviet system the official principle for the evaluation of scientific disciplines was their usefulness for contemporary society. Due to that, one of the most favoured research spheres in the general Soviet science policy was socialist contemporaneity, which, beginning from the late 1940s, became a central research field also in ethnography.

In the late 1940s, in connection with the Soviet occupation, the studies of contemporaneity were also introduced into Estonian ethnography. For the then discourse it was a new and unfamiliar topic, which, besides, was forced on researchers under threat of repressions and which was permeated with alien ideology. The studies of contemporaneity were not very popular among local scientists and the results of the first researches on this topic remained negligible.

Arved Luts started his career at the ENM in 1958, after finishing his post-graduate studies at the Institute of Ethnography at the Academy of Sciences of the USSR. He as a young scientist, who was well informed about the new trends in Soviet ethnography, became the re-initiator of documenting contemporaneity at the ENM in 1959 – yet, now, in comparison to the former times, already in less regulated conditions.

The expedition organized in 1962–1964 to study the living conditions of the rural population in Võru district can be regarded as the most significant project of documenting and studying contemporaneity led by Arved Luts. It was a profound three-year research project covering a wide range of topics and embracing nearly all the scientific staff of the museum. Five farms as specific as possible were selected in Võru district: small kolkhozes *Edasi* and *Linda*, Mõniste sovkhos, Väimela model sovkhos technical school and Munamäe kolkhoz, which, one after another, were studied more profoundly in the course of three years.

The themes of the expedition were, on the one hand, traditional, covering such ethnographical topics as dwelling, furnishings, clothing, food, women’s handicraft, etc. On the other hand, several novel, topical themes for the social sciences of the Soviet Union were taken up, such as labour division inside family and regime of time, cultural life and use of free time in a kolkhoz village, bringing up children, family festivals and Soviet customs.

The methodology for the Võru district expedition was developed, proceeding from the then topical trends in the studies of Soviet contemporaneity, interweaving ethnographical methods with sociological ones. Besides the traditional ethnographical questioning and observation, the collection of data “in the form of a questionnaire” inherent in sociology was first taken into use as preparatory means for thematic material collection.

Apart from the collection of the so-called reference material the expedition also dealt with visual documentation. In addition to the ordinary photos and drawings, panoramic photographs were used in Võru district for the first time in the history of the ENM. Besides that, in 1964, in the framework of the expedition studying contemporaneity in Võru district, the celebration of children’s name days and young people’s summer days as examples of the adaptation of Soviet

traditions to Estonian rural society was filmed. The materials of Võru district are practically the only ones among the fieldwork materials of collecting contemporaneity at the ENM that have been elaborated by the collectors themselves and have also been published. In 1965 the research conference of the ENM was partly organized in Võru, where the results of the expedition were presented. The 21st Yearbook of the ENM (1966) was actually published as a collection of Võru district expedition.

The importance of the expedition lies, first and foremost, in recording the situation in the kolkhoz and sovkhos villages of Võru district in the early 1960s. The collections of the ENM were supplemented by a remarkable amount of ethnographical material reflecting socialist contemporaneity. In spite of the ideologization of contemporaneity studies, which to some extent also shows in the articles written on the basis of the Võru expedition, the materials preserved in the archives of the ENM are not political by their content. Võru materials can be differentiated from the ones collected at traditional fieldwork by their novel way of collecting and the research object expanding to the present time.

АРВЕД ЛУТС И ДОКУМЕНТИРОВАНИЕ СОВЕТСКОЙ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ В ЭСТОНСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ МУЗЕЕ

Карин Конкси

Резюме

Статья посвящена 75-летию юбилею бывшего заведующего отделом Эстонского национального музея и преподавателя Тартуского университета, этнографа Арведа Лутса. Цель статьи, прежде всего, – подчеркнуть роль ученого как зачинателя новых направлений и методов документирования в эстонской этнографии и в истории деятельности ЭНМ. В статье

особое внимание сосредоточено на экспедиции по изучению советской колхозной жизни в Выруском районе ЭССР, – это был первый крупнейший самостоятельный проект ЭНМ по исследованию современности, организованный и руководимый Арведом Лутсем. При подготовке статьи использованы архивные материалы ЭНМ и воспоминания Арведа Лутса и других музейных сотрудников того времени.

В советское время официальным критерием оценки научных дисциплин являлась их полезность для общества. Так, в единой научной политике советского государства одной из предпочитаемых тем исследований являлась социалистическая действительность, с конца 1940-х годов стала она центральной и в этнографической науке.

В конце 1940-х годов в связи с советской оккупацией исследование советской действительности стало актуальным и в Эстонии. Для эстонских этнографов эта тема была новой и непривычной, насквозь пропитанной чужой идеологией и, одновременно, навязанной из-за боязни перед репрессиями. Исследование советской действительности среди местных ученых не было популярным, результаты же первых тематических исследований были весьма посредственными.

Арвед Лутс поступил на работу в ЭНМ в 1958 году после окончания аспирантуры Института этнографии Академии наук СССР. По инициативе молодого ученого, который был в курсе новых направлений в советской этнографии, в 1959 году в ЭНМ было вновь начато изучение современности, теперь уже, по сравнению с ранними исследованиями, в более свободных условиях.

Важнейшим проектом по исследованию и документированию современности, руководимым Арведом Лутсем, можно назвать экспедицию по изучению советской крестьянской жизни в Выруском районе Эстонской ССР. Это был очень основательный и разноплановый трехлетний проект, в который был вовлечен почти что весь музейный научный персонал. Объектом исследования были выбраны разные хозяйства, – мелкие колхозы «Эдази» («Вперед») и «Линда», совхоз «Мынисте», образцовый совхоз-техникум «Вяймела» и колхоз «Мунамяе», –

по очереди основательно и всесторонне изучавшиеся в течение трех лет.

Тематика экспедиции была, с одной стороны, традиционной, охватывая такие этнографические темы как жилище, интерьер, народная одежда, кухня, женское рукоделие и т.п. С другой стороны, рассматривались и новые темы, актуальные для социальных наук СССР, такие как разделение труда в семье, трудовой режим, культурная жизнь, проведение свободного времени в колхозной деревне, воспитание детей, семейные праздники и советские традиции.

Методика Вырусской экспедиции была разработана согласно требованиям актуальнейших направлений исследований того времени, в которых тесно переплетались методы этнографии и социальных дисциплин. Наравне с этнографическим интервьюированием и наблюдением, были впервые использованы заранее подготовленные тематические анкеты-вопросники, до сих пор характерные для социологических исследований.

Вместе с так называемым сбором научной информации, экспедиция занималась и визуальным документированием. Кроме традиционных фотографий и рисунков, впервые в истории ЭНМ были сделаны панорамные фотографии. В 1964 году в рамках экспедиции по документированию современности в Вырусском районе были проведены кино съемки празднования детских именин и летних юношеских дней как примеров внедрения советских традиций в эстонской деревне. Материалы Вырусской экспедиции, практически единственные из всех полевых исследований ЭНМ по изучению советской действительности того времени, были научно разработаны и опубликованы участниками экспедиций. Научная конференция ЭНМ в 1965 году была частично проведена в Выру, здесь были представлены и некоторые результаты экспедиции. Сборником, посвященным Вырусской экспедиции, стал, по существу, и XXI Ежегодник музея (1966).

Значение экспедиции состоит, прежде всего, в запечатлении и увековечении колхозного и совхозного быта сельчан начала 1960-х годов. Фонды ЭНМ обогатились большим количеством этнографического материала, отражающего социалистическую

действительность. Несмотря на пронизанность социалистической идеологией, – она проявляется и напечатанных статьях, – материалы, хранящиеся в ЭНМ, по содержанию не являются политическими. Вырусские материалы отличаются от ранних традиционных исследований новым подходом к собирательской работе и широтой исследовательского объекта, включающего и документирование современности.